

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Naimova O'g'iloy Alisher qizi

BuxDPI 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati va dolzarbligi yoritilgan. O'qish savodxonligini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar hamda ta'lim jarayonida uchraydigan muammolar tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va undan amaliy foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari o'qish savodxonligini oshirish bo'yicha pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема развития читательской грамотности у учащихся начальных классов как важная педагогическая задача. Проанализированы факторы, влияющие на формирование читательской грамотности, а также трудности, возникающие в образовательном процессе. Особое внимание уделено эффективным методам развития навыков понимания, анализа и практического использования текстовой информации. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования педагогической практики в области развития читательской грамотности.

Abstract. This article examines the development of reading literacy among primary school students as an important pedagogical issue. The study analyzes the factors influencing reading literacy and identifies challenges encountered in the educational process. Particular attention is paid to effective methods for developing students' abilities to comprehend, analyze, and apply information from texts. The findings contribute to the improvement of pedagogical approaches aimed at enhancing reading literacy in primary education.

Kalit soʻzlar: oʻqish savodxonligi, boshlangʻich taʼlim, pedagogik muammo, taʼlim sifati, matn tahlili, oʻquvchi kompetensiyasi, oʻqish koʻnikmalari, PISA, PIRLS, multimodal yondashuv.

Ключевые слова: читательская грамотность, начальное образование, педагогическая проблема, качество образования, анализ текста, компетентность учащихся, навыки чтения, PISA, PIRLS, мультимодальный подход.

Keywords: reading literacy, primary education, pedagogical issue, educational quality, text analysis, student competence, reading skills, PISA, PIRLS, multimodal approach.

Boshlangʻich taʼlim bosqichi oʻquvchi shaxsining intellektual, nutqiy, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bolada oʻqish, yozish, tinglash, fikrlash, muloqotga kirishish, axborotni qabul qilish va qayta ishlashga oid dastlabki tayanch koʻnikmalar shakllanadi. Shu jihatdan oʻqish savodxonligini rivojlantirish boshlangʻich taʼlimning asosiy didaktik vazifalaridan biri boʻlib, u faqat matnni ravon oʻqish yoki soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilish bilan cheklanmaydi. Oʻqish savodxonligi oʻquvchining matn mazmunini tushunishi, undagi asosiy fikrni ajratishi, axborotni tahlil qilishi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashi, matnga nisbatan munosabat bildirishi va oʻz fikrini asoslay olishi bilan belgilanadi.

Mamlakatimizda soʻnggi yillarda umumiy oʻrta taʼlim sifatini oshirish, boshlangʻich taʼlim mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, oʻquvchilarda funksional savodxonlik, mustaqil fikrlash va axborot bilan ishlash koʻnikmalarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonunida taʼlim oluvchilarning intellektual, maʼnaviy-axloqiy va madaniy rivojlanishini taʼminlash, taʼlim sifatini oshirish hamda zamonaviy bilimlarni egallash uchun zarur shart-sharoitlar yaratish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlari sifatida belgilangan¹. Shuningdek, xalq taʼlimi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va

¹ Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni. OʻRQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr.

kompetensiyalarini xalqaro baholash mezonlari asosida rivojlantirish, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish muhim vazifalar qatorida qayd etilgan².

Pedagogika sohasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini shakllantirish, nutqiy rivojlanishini ta'minlash, matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ona tili va o'qish ta'limi metodikasini takomillashtirish masalalari alohida ilmiy-metodik yo'nalish sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, boshlang'ich ta'limda o'qish va ona tili darslarini tashkil etish, o'quvchilarda ongli, to'g'ri, ravon va ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyev kabi metodist olimlarning ishlarida keng yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda o'qish darslari o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, bog'lanishli nutqini rivojlantirish, matn mazmunini anglash, voqealar izchilligini tushunish va mustaqil fikr bildirishga o'rgatishning muhim vositasi sifatida talqin etilgan³.

O'zbek metodik adabiyotlarida boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish, avvalo, o'quvchilarning matn ustida ishlash faoliyatini to'g'ri tashkil etish bilan bog'lanadi. Jumladan, matnni ifodali o'qish, mazmunini qayta hikoya qilish, asosiy fikrni aniqlash, qahramonlarga tavsif berish, savol-javob asosida tahlil qilish, matnga reja tuzish, maqol va hikmatli so'zlar orqali tarbiyaviy xulosa chiqarish kabi usullar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish faoliyatini faollashtiruvchi metodik vositalar sifatida ko'rsatiladi⁴. Biroq zamonaviy ta'lim sharoitida bu usullarni multimodal matnlar, ya'ni rasm, jadval, sxema, infografika, audio va video materiallar bilan uyg'unlashtirish zarurati kuchaymoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishning pedagogik muammo sifatida dolzarbligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, zamonaviy

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 2019-yil 29-aprel.

³ Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

⁴ Matchonov S., G'ulomova X. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish darslarini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.

ta'limda o'quvchidan faqat tayyor bilimni eslab qolish emas, balki axborotni tushunish, tanlash, baholash va amaliy vaziyatlarda qo'llash talab etilmoqda. Ikkinchidan, bugungi axborot muhiti matn, tasvir, jadval, sxema, infografika, audio va video kabi turli shakldagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Uchinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari ularning matni idrok etishida ko'rgazmalilik, obrazlilik, emotsional qabul qilish va faol harakatga asoslangan metodik yondashuvlarni talab qiladi. Shu sababli o'qish savodxonligini rivojlantirish masalasi mazmun, metod, vosita, baholash va o'quvchi faoliyatini tashkil etish bilan bog'liq murakkab pedagogik jarayon sifatida qaraladi.

Xalqaro baholash dasturlarida ham o'qish savodxonligi shaxsning ta'limiy muvaffaqiyati va keyingi hayotiy faoliyati uchun muhim kompetensiya sifatida baholanadi. PIRLS tadqiqotida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi matni tushunish, aniq ma'lumotni topish, bevosita va bilvosita xulosa chiqarish, matni talqin qilish hamda baholash ko'nikmalari orqali aniqlanadi. PISA dasturida esa o'qish savodxonligi o'quvchining yozma matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, ular haqida mulohaza yuritishi va o'z maqsadlariga erishish, bilimni kengaytirish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun matn bilan ishlay olish qobiliyati sifatida izohlanadi. Bu yondashuvlar boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini shakllantirish faqat ona tili va o'qish darslarining vazifasi emas, balki barcha fanlar mazmuni bilan bog'liq umumdidaktik masala ekanligini ko'rsatadi.

Respublikamizda xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik jarayonida ham o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha amaliy ishlar kuchaydi. Ta'lim sifatini baholashga oid milliy tadqiqotlar va metodik tavsiyalarda PIRLS topshiriqlari asosida o'quvchilarning matndan aniq ma'lumotni topish, yashirin ma'noni anglash, voqealar sababini tushuntirish, matn mazmunini baholash va hayotiy vaziyat bilan bog'lash ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi⁵. Bu yondashuv boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini

⁵ Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.

an'anaviy matn o'qishdan ko'ra kengroq, ya'ni funksional savodxonlik darajasida rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ilmiy adabiyotlarda o'qish savodxonligi bir nechta tarkibiy komponentlar asosida talqin qilinadi. Jumladan, texnik o'qish, lug'aviy tushunish, semantik anglash, interpretatsiya, tanqidiy baholash va kommunikativ ifodalash o'qish savodxonligining muhim jihatlari sifatida ajratiladi.

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tadqiqotlarda o'qish jarayoni murakkab bilish faoliyati sifatida talqin qilinadi. Jumladan, o'qish savodxonligi va boshlang'ich sinflarda o'qishni o'rgatish masalalarini tadqiq qilgan amerikalik olimlar N.Duke va K.Cartwright o'qish jarayonida so'zlarni to'g'ri o'qish bilan bir qatorda so'z boyligi, til tajribasi, matn mazmunini anglash, o'qishga qiziqish va fikrlash strategiyalari ham muhim ahamiyatga ega ekanligini asoslaydi⁶. Bu qarash boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirish faqat texnik o'qish malakasini shakllantirish emas, balki matnni tushunish, mazmunini tahlil qilish va fikr bildirish ko'nikmalarini ham rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. O'qish malakasining shakllanish bosqichlarini tadqiq qilgan A.Castles, K.Rastle va K.Nation o'qishni o'rgatish jarayoni bir necha o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat ekanligini ta'kidlaydi⁷. Ularning fikricha, bola avvalo tovush va harflar o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi, keyin so'zlarni tanib o'qishga o'tadi, asta-sekin so'z boyligi va nutqiy tajribasi kengayadi, shundan so'ng matn mazmunini to'liqroq tushunish imkoniyati shakllanadi. Bu qarash boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish ishlarini bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni o'quvchidan darhol murakkab matnni tahlil qilishni talab qilish emas, balki avval tovush-harf munosabatini mustahkamlash, so'zlarni ongli o'qish, gap mazmunini tushunish, keyin esa butun matnni anglash va unga munosabat bildirish ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini

⁶ Duke N.K., Cartwright K.B. The Science of Reading Progresses: Communicating Advances Beyond the Simple View of Reading. *Reading Research Quarterly*, 2021, 56(S1), S25–S44.

⁷ Castles A., Rastle K., Nation K. Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert. *Psychological Science in the Public Interest*, 2018, 19(1), 5–51.

rivojlantirishda pedagogik muammo shundan iboratki, ayrim hollarda o‘qish jarayoni faqat matnni ovoz chiqarib o‘qish, savollarga javob berish yoki mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanib qoladi. Bunday yondashuv o‘quvchining chuqur anglash, tahliliy fikrlash, matndagi yashirin ma’noni topish, tasviriy axborotni izohlash va shaxsiy munosabat bildirish ko‘nikmalarini yetarlicha rivojlantirmaydi. Natijada o‘quvchi matnni o‘qiy oladi, biroq uning mazmunini to‘liq anglash, asosiy va ikkinchi darajali ma’lumotlarni farqlash, xulosa chiqarish hamda o‘qilgan axborotni amaliy faoliyatda qo‘llashda qiyinchilikka duch keladi.

Mazkur muammoning yana bir jihati o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi bilan bog‘liq. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qish jarayoni qiziqarli, emotsional jihatdan ta’sirchan va faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Agar matn bilan ishlash jarayoni faqat reproduktiv savol-javoblardan iborat bo‘lsa, o‘quvchida mustaqil izlanish, taxmin qilish, solishtirish va ijodiy fikrlash ehtiyoji yetarli darajada shakllanmaydi. Shu sababli zamonaviy metodikada o‘qish savodxonligini rivojlantirish matnni tushunish strategiyalari, grafik tashkilotchilar, muammoli savollar, klaster, konseptual xarita, rasm asosida hikoya tuzish, jadval va infografika bilan ishlash, audiomatnni tinglab mazmuni tiklash kabi faol usullar bilan boyitilishi zarur.

O‘zbekistonda yaratilayotgan yangi avlod darsliklari, elektron ta’lim resurslari va multimedia materiallari ham o‘qish savodxonligini multimodal yondashuv asosida rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratmoqda. Yangi darsliklarda matn bilan bir qatorda rasm, rangli tasvir, jadval, topshiriq, muloqotli savol, loyiha va ijodiy faoliyat elementlarining ko‘payishi o‘quvchini axborotni turli shakllarda qabul qilish va talqin etishga yo‘naltiradi. Shu jihatdan, mavjud milliy metodik tajribani multimodal yondashuv bilan boyitish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishi hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini rivojlantirishning samaradorligi o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, tanlangan matnlarning yosh xususiyatlariga mosligi, topshiriqlarning tahliliy va ijodiy yo‘nalganligi, baholash mezonlarining aniqligi hamda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish

darajasiga bog'liq. Ayniqsa, matn bilan ishlashda “oldindan taxmin qilish”, “asosiy g'oyani aniqlash”, “savol tuzish”, “dalil topish”, “xulosa chiqarish”, “matn va rasmni taqqoslash”, “muallif fikriga munosabat bildirish” kabi strategiyalar o'quvchilarning o'qish savodxonligini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida bir vaqtning o'zida nazariy, metodik va amaliy yechimlarni talab etadi. Nazariy jihatdan o'qish savodxonligining mazmuni va tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish zarur bo'lsa, metodik jihatdan matn bilan ishlashning samarali strategiyalarini ishlab chiqish lozim. Amaliy jihatdan esa o'quvchilarning real o'qish faoliyatida matnni tushunish, tahlil qilish, talqin etish, baholash va o'z fikrini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan dars jarayonini tashkil etish talab etiladi. Bu esa boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishni zamonaviy, faol, multimodal va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-son Farmoni. 2019-yil 29-aprel.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
4. Matchonov S., G'ulomova X. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish darslarini tashkil etish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
6. Duke N.K., Cartwright K.B. The Science of Reading Progresses: Communicating Advances Beyond the Simple View of Reading. Reading Research Quarterly, 2021, 56(S1), S25–S44.

7. Castles A., Rastle K., Nation K. Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert. *Psychological Science in the Public Interest*, 2018, 19(1), 5–51.